

УДК 811.161.2'276.11

Черкез І. Б.

ІНШОМОВНА ЛЕКСИКА ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕПІСТОЛЯРІЇ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст.

(до проблеми дослідження соціолекту інтелігенції)

У статті розглянуто особливості вживання латинізмів як складової частини інтелігентського соціолекту кінця ХІХ - початку ХХ ст. Аналіз епістолярних текстів української інтелігенції засвідчує зміни у лексико-семантичній структурі слів, що зумовлювало втрату термінологічної специфіки. Детермінологізація латинізмів відображає особливості їх уживання в українській літературній мові того часу, й зокрема - взаємодію східноукраїнської та західноукраїнської мовно-літературної практики.

Упродовж останнього десятиліття в українському мовознавстві значно зросло наукове зацікавлення мовним досвідом української інтелігенції кінця ХІХ - початку ХХ ст., яка своєю суспільно-політичною, громадською та професійною діяльністю сприяла становленню української літературної мови як поліфункціональної та унормованої. Дослідження мовлення української інтелігенції (її соціолекту) відкриває нові перспективи і напрямки в українській соціолінгвістиці з огляду на історичні обставини функціонування української мови наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст., зокрема в умовах існування двох варіантів літературної мови - східного (наддніпрянського) і західного (надністрянського).

Одним із таких напрямків є з'ясування особливостей функціонування іншомовних елементів латинського походження у мовленні української інтелігенції зазначеного періоду, що видається нам цікавим з огляду на тогочасні пошуки компромісу між двома літературномовними варіантами з метою виробити єдині для всіх українських земель норми слововжитку. У спробах з'ясувати доцільність вживання іншомовних елементів в українській літературній мові учасники мовних

дискусій, що відбулися в українському культурному середовищі наприкінці ХІХ - та на початку ХХ ст., поділилися на два табори. Представники західноукраїнської інтелектуальної еліти висловлювалися за помірковане ставлення до цих мовних засобів, натомість у середовищі східноукраїнської інтелігенції це ставлення було зазвичай негативним, про що неодноразово згадували дослідники літературної мови цього періоду. Загальновідомими є висловлювання з цього приводу Б. Грінченка, І. Нечуя-Левицького та ін. Менш відомими, проте дуже характерними для атмосфери того часу є думки П. Грабовського, які він виклав у листі до К. Паньківського: «При всьому тому деякі з наведених критиками москалізмів я не вважаю за москалізми, а вживав свідомо і наперед буду вживати, бо не бачу жодного оправдання заміняти загальноруські слова (властиві обом мовам) польськими та німецькими, двічі чужими та незрозумілими нашому народові, а того саме вимагають нині деякі українці. <...> Та вже коли нам, українцям, судилося хибувати, то краще хибувати на бік московський, ніж польсько-німецько-латинський і всякий інший, що не має з нами ніякого споріднення» [2, 351-352].

Проте, незважаючи на заклики звести українську літературну мову до «язика сільської баби з її синтаксисом», у розмовному вжитку представників інтелігенції всіх українських земель кінця XIX - початку XX ст. перебувало чимало іншомовних елементів, вагому частку яких становили латинізми. Навіть найпалкіший прихильник пуристичної тенденції в українській мові й автор заклику до її очищення І. Нечуй-Левицький у своїх творах послуговується термінологічною лексикою, запозиченою з європейських мов (*епос, ідея, класицизм, літературний центр, містерія, натуралізм, опозиція, офіціальний, пропаганда, період, символізм, сюжет* та ін.) [4, 246].

Історія функціонування в українській мові іншомовних лексем, які мають в основі латинські корені, неодноразово привертала увагу дослідників. Грунтовні праці в цій галузі належать визнаним фахівцям з історичної лексикології Л. Гумецькій («Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові») та Л. Полюзі («Українська абстрактна лексика XIV - першої половини XVII ст.»). Мовні проблеми кінця XIX - початку XX ст. висвітлено у монографії О. Муромцевої «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX - на початку XX ст.». У ній авторка розглядає різні аспекти лексичних запозичень цього часу, спираючись не лише на художню, а й на публіцистичну спадщину українських культурно-громадських діячів, на мову тогочасної періодики. Проте варто зазначити, що в радянському мовознавстві проблема іншомовних елементів як складової інтелігентського соціолекту тривалий час залишалася поза увагою науковців, оскільки її висвітлення неодмінно передбачало б урахування мовного досвіду західноукраїнської інтелігенції, а на це існували певні ідеологічні обмеження.

Такий підхід до дослідження мови цієї соціальної верстви призвів до того, що лексико-семантичні та стилістичні особливості соціолекту української інтелігенції кінця XIX - початку XX ст. не знайшли належного відображення в 11-томному «Словнику української мови». У цьому контексті особливої ваги набуває лексикографічне видання «Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX - на початку XX ст.», підготовлене Л. Ткач. Джерельною базою цього словника стали тексти, що фіксують мовну практику західноукраїнської інтелігенції кінця XIX - початку XX ст. Словникова частина вміщує значну кількість слів латинського походження, які перебували в активному слововжитку галицько-буковинської інтелігенції зазначеного

періоду. При цьому вони належали до спільного фонду латинізмів української, польської, німецької мов і мали тривалу традицію функціонування на цих землях, що засвідчено й писемними пам'ятками.

Текстовим матеріалом для нашого дослідження стали епістолярні тексти та щоденникові записи відомих українських письменників, громадсько-політичних діячів, видавців, публіцистів, учених, діячів культури та мистецтва, діяльність яких припала на кінець XIX - початок XX ст.: це листи М. Драгоманова, М. Павлика, І. Франка (зібрані у виданні «Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом» (1901, 1910-1912), а також листи Лесі Українки, О. Кобилянської, Б. Лепкого, А. Чайковського, щоденники Є. Чикаленка, С. Єфремова, Д. Донцова. Цей перелік, звичайно ж, не вичерпує епістолярних джерел досліджуваного періоду, проте при їх значному текстовому обсязі їх і досі не залучено до всебічних мовознавчих студій.

Латинізми, зафіксовані в епістолярних текстах, охоплюють широкий тематичний спектр:

1) лексика, що обслуговувала сферу ділових стосунків, пов'язану із суспільно-політичною, громадською та видавничою діяльністю: *абсолютіюм* - «ствердження, схвалення», *акробата* - «схвалення, визнання», *асигната* - «письмове доручення на видачу грошей», *виелімінвання* - «усунення, виділення», *виелімінувати* - «усунути відділити», *візитація* - «візит посадової особи з метою інспектування», *денунціяція* - «донос», *денунціювати* - «доносити», *дефензива* - «оборона», *заопініювати* ~ «обгрунтувати», *інвазія* - «вторгнення», *інтерпелювати* - «здійснювати депутатський запит», *інтерпеляція* - «депутатський запит», *касувати* - «відміняти», *консолідація* - «об'єднання», *конферувати* - «вести переговори, домовлятися», *концесія* - «дозвіл, згода», *кураторія* - «опікунська рада», *номінація* - «призначення», *офензива* - «наступ», *пренумерувати* - «передплачувати», *сецесінуватися* - «відокремлюватися, відділятися», *сецесія* - «відокремлення», *фермент* - «заворушення»;

2) лексика, що характеризувала освітньо-наукову сферу: *візитація* - «візит посадової особи», *матура* - «іспит на атестат зрілості», *іматрикуляція* - «внесення до списків», *габілітація* - «захист дисертації», *габілітуватися* - «захистити дисертацію», *еляборат* - «твір», *льокація* - «місце у рейтингу успішності серед учнів», *скрипт* - «рукопис», *суплентура* - «перебування на посаді помічника вчителя», *утраквізіція* - «двомовність»;

3) лексика з галузі судочинства: *рекурс* - «скарга», «позовна заява», *рекурсувати* - «оскаржувати»;

4) економічна лексика із галузі фінансово-майнових стосунків: *асекюрація* - «страхування», *експропріація* - «вивласнення», *індемнізація* - «відшкодування збитків», *диспозиція* - «розпорядження», *диспонувати* - «розпоряджатися, користуватися», *кавіця* - «завдаток», «застава», *квіт* - «квитанція», *конфіскація* - «вилучення з обігу друкованих творів», *ліцитувати* - «забирати майно на аукціон», *льокувати гроші* - «вкладати гроші», *ревізія* - «огляд, обшук», *ремунація* - «авторський гонорар, винагорода», *субвенція* - «грошова допомога», *субвенціонувати* - «надавати фінансову допомогу», *такса* - «плата», *таксувати* - «призначати ціну»;

5) лексика, що позначала моральний та емоційний стан людини: *абсорбувати* - «виснажувати», *інтенція* - «намір», *іритувати* - «нервувати, сердити», *іритуватися* - «нервуватися, сердитися» *сатисфакція* - «задоволення, втіха»;

6) загальнонаукова Лексика: *конклюдія* - «висновок», *квестія* - «питання», *консеквенція* - «послідовність»;

7) побутова лексика: *вакації, ферії* - «канікули», *комунікація* - «транспортне сполучення», *консумпція* - «споживання», *контентуватися* - «харчуватися», *курація* - «лікування», *льокаль* - «приміщення», *оказія* - «випадок, нагода», *тестамент* - «заповіт»;

8) слова, що позначають назви людей за їх особистісними характеристиками та професійною діяльністю: *адент* - «прихильник», *габілітант* - «особа, яка захищає дисертацію», *денуціант* - «донощик», *концітієнт* - «референт, помічник, урядовець», *інтерпелянт* - «особа, яка подає офіційний запит», *офіціал* - «чиновник», *парцелянт* - «власник земельної ділянки», *суплент* - «кандидат, заступник, помічник», *фактор* - «посередник».

Як бачимо, ідіолект українського інтелігента того часу відзначався різноплановістю вживаних латинізмів - від загальноновживаних слів до вузькоспеціалізованих термінів з відчутною перевагою перших. Проте саме вузькоспеціалізовані терміни разом зі словами-професіоналізмами з різних галузей діяльності (науково-творчої, освітньої, видавничої, громадсько-політичної) формують групу слів, уживання яких соціально зумовлене інтелігентським середовищем. Адже тодішню українську інтелігенцію характеризував і високий культурно-освітній рівень, що формувався під впливом гімназійної та університетсь-

кої освіти з обов'язковим вивченням класичних мов, і відповідна професійна діяльність. Так, фах юриста й адвокатська практика письменника та відомого громадського діяча А. Чайковського зумовила наявність у його мовній практиці лексичних одиниць із галузі юриспруденції, а також економічної термінології (*експропріація, індемнізація, рекурс, рекурсувати*), викладацька та наукова робота Б. Лепкого, М. Грушевського - чимало слів із науково-освітньої галузі (*габілітація, габілітуватися, льокація, манускрипт, суплентура* та ін.). Видавничою діяльністю М. Павлика, І. Франка, Є. Чикаленка пояснюється вживання у їхньому мовленні слів *конфіскація, пренумерувати* та ін.

Система слів латинського походження як мікросистема інтелігентського соціолекту в кінці XIX - на початку XX ст. відзначається рухливістю, що була спричинена природним обміном мовними засобами між представниками різних літературно-мовних традицій. Для латинізмів, вживаних на західноукраїнських землях, ці зміни виявилися у паралельному вживанні зі словами-синонімами, типовими для східноукраїнського вжитку. Серед них були як слова з питомими слов'янськими, так і з латинськими коренями: *експропріація* (Чайк., с 17) - *вивласнення* (Чайк., с 17, 19), *ремунація* (Лепкий, с 83, 84; Чайк., с 54, 74) - *премія* (Чайк., с 47), *гонорар* (Чайк., с 89, 116; Лепкий, с 107, 175), *дедикація* (Чайк., с 39) - *присвята* (Чайк., с 159), *номінація* (Лепкий, с 161; Чайк., с 254) - *іменоване* (Лепкий, 158, 161; Чайк., с 254). Значеннєва тотожність та стилістична недиференційованість цих синонімів сприяли поступовому вирівнюванню норм літературного слововжитку через вилучення західноукраїнського регіоналізму й активізацію того синоніма, що був характерний для мовлення наддніпрянців. Так, зокрема, хронологія листів А. Чайковського та Б. Лепкого засвідчує спочатку кількісну перевагу іменника *ремунація* (*асигнувати ремунерацію, застерігати ремунерацію, виплачене ремунерації*), натомість у листах пізнішого періоду дедалі частіше у цьому ж значенні вжито іменники *премія, гонорар*, особливо - у листах, адресованих наддніпрянцям.

Окрім того, чимало лексичних елементів латинського походження, що характеризували регіональне західноукраїнське мовлення, почали втрачати цю ознаку. Розширення суспільних функцій української мови на східноукраїнських теренах відкрило шляхи для входження західноукраїнських латинізмів до мовлення наддніпрянської інтелігенції. На перших етапах запозичен-

ня відбувалося в умовах особистого спілкування між представниками української інтелектуальної еліти, а згодом набуло масового характеру і здійснювалося через періодичні видання. У писемному мовленні таке запозичення інколи мало специфічне графічне відображення, яке полягало у глосованні тих слів, що вже були відомі мовцям, але ще не набули остаточного закріплення у його мовній свідомості. Прикладом такого глосовання є дієслово *інтерпелювати*, вжите у «Щоденнику» Є. Чикаленка. Автор подає його в дужках як відповідник до російського «запрос»: *Незабаром почнеться сесія Державної Думи, всі партії вносять «запрос» (інтерпеляцію) про охрону* (Чикал., Щоденник, 1, 174); *Справді, «вопіющі» діла творяться вже, коли навіть 3-тя Дума одногосно, правда, крім барона Черкасова, прийняла інтерпеляцію про конфіскацію газет, що «непочтительно» висловлювалися про Распутіна* (Чикал., Щоденник, 1, 204); *Трудовики обіцяли всіма силами боронити українців від утисків адміністрації шляхом «запросів» (інтерпеляцій) і при розгляді бюджету* (Чикал., Щоденник, 1, 325).

Іншою специфічною ознакою графічної передачі слів, запозичених із західноукраїнського варіанта, було вживання слова у лапках. Це можна спостерегти на прикладі слів *провізорично* - «тимчасово», *виеліминувати* «вилучити із суспільного життя», *виеліминування* - «вилучення із суспільного життя»: *ніяково було сидіти «в гостях» без кінця, але по дорозі, в Кутах, отримали телеграму, що помешкання єсть (правда, одно, для когось, де хтось і тепер мешкає, а н. Квітка все ще міститься «провізорично» то в сій, то в тій хаті)* (Леся Українка, т. 11, с. 261; лист до О. Кобилянської.); *Я б і сам ради був відслужити ї «Зорі» за посилку сеоїєжу працеу,- та будучи одним з «виеліминуваних із суспільности» народовськими проводирями, несмуу про це) думати* (Переписка, т. I, с. 53; М. Драгоманов у листі до М. Павлика); *Поки що «виеліминування з суспільности», як говорили колись галичани, йде як по маслу. Та й то правда - «виеліминування» Франка, Павлика і ін. - то дитячі жарти, рівняючи до теперішнього, як і знамените «precz z Frankiem»* (Єфр., с. 693 - зі «Щоденника» С. Єфремова).

Уживання дієслова *виеліминувати* та його спільнокореневих слів яскраво ілюструє один із важливих аспектів процесу запозичення латинських елементів із західноукраїнського слововжитку - їх соціальну запотребованість, актуальність, відповідність тим суспільно-політичним процесам, що відбувалися у тогочасному україн-

ському суспільстві. Запозичене через польську мову (п. *wyeliminowac* - 1) «видалити, вилучити», 2) «усунути»), в західноукраїнському варіанті дієслово *виеліминувати* вживалося переважно у переносному значенні на позначення дій, що обмежували громадську і політичну активність людини: *виеліминувати з чого (з суспільства, з преси, з політичного життя тощо) - «вилучити»* (МСБ, с. 49). Серед наддніпрянців першим ужив його М. Драгоманов, що, як відомо, підтримував дружні стосунки із М. Павликом та листувався з іншими представниками галицько-буковинської інтелігенції. Він відіграв певну роль у популяризації цього слова, оскільки вживав його не лише у листах, адресованих галичанам, а й уводив його в епістолярні тексти, написані російською мовою й адресовані колегам-наддніпрянцям: *Не може бути сумніву, що ці схоласти змонополізували всі публічні пројаєи національного] життя русинів і фанатично виеліминувють все і всіх, шчо і хто не підходить під їх рьамки* (Переписка, I, лист М. Драгоманова до М. Павлика, с. 53-54); *Но тутъ, какъ нарочно, наскაკиваю я на выелиминование меня изъ прессы въ Россіи и Австріи - такъ что я долженъ прятать свои работы и держаться* (Переписка, т. IV, лист М. Драгоманова до В. Антоновича, с. 439).

Одним із аспектів функціонування слів латинського походження в інтелігентському соціолекті була їх чітко окреслена термінологічна специфіка, яка в окремих випадках на кінець XIX - початок XX ст. поступово нівелювалася і, як наслідок, чимало слів переходили до категорії загального вжитку. Першою, а то й єдиною, сходинкою процесу детермінологізації «було розширення сфери використання терміна шляхом вживання його у неспеціальних жанрах усного і писемного мовлення», а саме - в епістолярному, мемуарному та документальному [1, 274-275]. Детермінологізація зачепила насамперед слова, що характеризували адміністративну, суспільно-політичну та правову сфери. У процесі детермінологізації значення відбувалося випадання диференційних ознак, що призводило до узагальнення значення слова, розширення лексико-семантичних зв'язків. Як зазначає О. Муромцева, в окремих випадках поява переносних значень відбувалася одночасно із запозиченням самого слова, тобто вони були фактом мови-джерела; в інших - виникли під впливом мови-посередника [3, 121]. Листування української інтелігенції на межі XIX-XX ст. виявляє як спеціалізоване вживання слів-латинізмів, так і таке, що втратило цю ознаку.

Так, у соціолекті української інтелігенції іменник **візитація** фіксується у значенні «візит посадової особи з метою інспектування». «Словник української мови» подає два значення до цього слова: 1) *заст.* «візит» (Кочур, Смолич); 2) *спец.* «перевірка документів і вантажу підозрілого чужого судна» (СУМ, т. I, с 668). Як бачимо, СУМ не відтворює західноукраїнської специфіки цього іменника, що безпосередньо пов'язана зі староукраїнським значенням цього слова: «(здійснення урядових відвідин, переважно церков та монастирів, щоб перевірити стан справ)» «інспектування» (СЛУМ, вип. 4, с 55). Прикладом такого вживання є контекст із листа А. Чайковського до митрополита А. Пептицького: *Високопреосвященний Отче Митрополите! Не могути в инший спосіб віддячитися Вашому Високо-Преосвященству за оказану мені під час візитації в Бережанах ласкавість, осмілюся переслати мої твори літературні <...>* (Чайк., с 123). На позначення дії «здійснювати відвідини, переважно церков та монастирів, щоб перевірити стан справ; інспектувати» (СЛУМ, вип. 4, с 56) у староукраїнській мові вживалося дієслово **візитувати**, що, як засвідчують досліджувані епістолярні джерела, наприкінці XIX - на початку XX ст. мало більш загальне значення і вживалося у контекстах, де йшлося про перевірку діяльності не лише церков та монастирів, а й різних установ, організацій та освітніх закладів. Пор.: *Я у вівторок встав був і пішов до школи, бо дир[ектр] Солтисік візитовав жіночу гімназію, але в четвер мусів знову положитися* (Лепкий, 172). Порівн.: **візитувати** - «заст., відвідувати кого-небудь, робити візит» (Л. Янов.) (СУМ, т. I, с 668).

Таку саму спеціалізацію виявляв іменник **візита**, зафіксований у листах І. Франка зі значенням «офіційний візит»: *Однако то ми на нім вимогли, що обіцявав десь у Цвітнью пустити нас із візитою* (Переписка, ПІ, І. Фр., 4). Тлумачення, подані СУМом до цих слів, вказують переважно на офіційний характер їх уживання: **візит** - 1) «відвідини кого-небудь, переважно офіційні» (Н.-Лев., Мик.), 2) «відвідини лікарем хворого вдома» (Л. Укр., Шиян); **візита** - *рідко*, «те саме, що візит» (Л. Укр., Сам.) (СУМ, т. I, с 668). Контексти СУМу та листування Лесі Українки засвідчують, що вже в мовленні письменниці іменник **візита** втратив офіційне забарвлення і вживався на позначення товариських стосунків із узагальненим значенням «відвідування»: *Можливо, що тьотя Саша буде зі мною їхати до Риги, де мешкає старша тітка, якій теж маю «зложити візиту»* (Л. Українка до

О. Кобилянської, 11, с 159); *Можливо, що як управляюся з роботою (себто заведу її постійний лад) та зберуся з грошима, то й зроблю Вам візиту, ще таки, може, сеї зими, а ні, то навесні* (Леся Українка до М. Павлика, 11, с. 183); *Сеї зими хтось увесь час пролежав та просидів у своєму пансіоні, як добре вихована арабська дама в гаремі, не зложив навіть візиту Великому Сфінксові та пірамідам <...>* (Л. Українка до О. Кобилянської, 12, с 460). Можна припустити, що процес детермінологізації відбувся ще до входження цього слова до лексичної системи східноукраїнського варіанта. Про це свідчить той факт, що Леся Українка вживає іменник **візита** у типовому для західноукраїнського мовлення словосполученні «**зложити візиту**». До того ж таке неофіційне у стильовому плані вживання цього іменника трапляється у листах, адресованих лише представникам західноукраїнської інтелігенції, - О. Кобилянській та М. Павликові. Тобто можна говорити про те, що на момент використання Лесею Українкою цього слова воно поступово розширювало сферу свого вживання, не втрачаючи первинного термінологічного значення, про що свідчить контекст із листа С. Єфремова, хронологічно пізніший від листів Лесі Українки: *Грушевському запропонував «Більшовик» написати статтю про утиски українців у Польщі. Йому ж комуністи ставлять у провину візиту до митрополита* (Єфр., с 97).

Ще одним прикладом розширення функціональної сфери і семантичного обсягу є словотвірна пара - іменник **інтерпеляція** та дієслово **інтерпелювати**, що належали до термінологічного ряду суспільно-політичної лексики, вживаної в західноукраїнському мовленні: **інтерпеляція, інтерпеляція** - 1) «депутатський запит до уряду, офіційно оголошений під час парламентських засідань»; 2) *перен.* «з'ясування стосунків»; **порівн.** п. *interpelacja* - запит, *interpelacja sejmowa* - запит у сеймі (МСБ, с 165). На початку XX ст. ці слова активно поширюють територіальні межі свого вжитку, що було наслідком змін у політичному та громадському житті Наддніпрянської України. Однак, крім термінологічного значення, іменник **інтерпеляція** в західноукраїнському мовленні мав ще переносне - «з'ясування стосунків», яке виявлялося у розмовному мовленні: *Дорога моя, люба дядино! От спасибі, що написали. Я вже збиралась **робити** Вам «інтерпеляцію», немаюча відповіді на наші листи* (Л. Укр., 11, с 122). Ймовірно, саме у товариському, невимушеному мовленні освічених верств могла відбутися детерміноло-

гізація, в основі якої лежить метафоричне бачення того, як подекуди розгортаються події під час подання запиту в законодавчих органах різного рівня. Крім того, переносне значення «з'ясування стосунків» зберігає семантичний зв'язок зі значенням латинського дієслова *interpello* - «перевивати, не давати говорити» (ЛУСл Коб., с 320).

Натомість уживання дієслова *інтерпелювати* у контекстах, не пов'язаних із політичною діяльністю, не засвідчує появи переносного значення, а лише модифікацію: *інтерпелювати* (кого)- «допитуватися», «допитуватися, виявляючи своє невдоволення»: *Коли я інтерпелював декана, для чого в діло не вгляне, відповів мені, що не може сего зробити, бо не є прихильником о. Садовського і не хоче, щоб його посаджували о сторонництво* (Чайк., с. 145); *Майор Гаазе безцеремонно інтерпелював мене з приводу «тенденційно сти» УТА, яка інформувала (навіть не про всі!) розрухи на провінції* (Донцов, с. 45). «Словник української мови» не фіксує змін, що відбулися у семантичній структурі цих слів. До того подає лише іменник у значенні політичного терміна та в тлумаченні, що відображає ідеологію радянського періоду: *інтерпеляція, політ.* - «у буржуазних країнах - звернення депутата парламенту до уряду або його представника з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала» (СУМ, т. IV, с 39), хоч ілюстративний контекст до цього слова узято з листів М. Коцюбинського, що в них відображено й тогочасні галицько-буковинські реалії, й взаємний мовний вплив між представниками західно- та східноукраїнської інтелігенції.

Досліджувані епістолярні тексти містять достатньо прикладів розширення семантико-стилістичних меж слова з вузько спеціалізованого до розмовного, оскільки процес детермінологізації зачепив не лише суспільно-політичну лексику, а й вузьконаукову (філософську, біологічну, технічну). «Словник української мови» дієслово *абсорбувати* подає як термінологічне із позначками ф/з[ичне], хш[ичне] зі значенням «вбирати, всмоктувати; поглинати». В межах цього значення СУМ фіксує образне з посиланням на твори І. Франка: *Політика абсорбувала наші найліпші сили* (СУМ, I, 6). Приклад вживання цього слова у І. Франка, як і контекст з листування А. Чайковського, засвідчує синтагматичний зв'язок цього слова з іменником *сила*, що виявляє новий семантичний відтінок дієслова - його здатність переносно позначати стан людини, зокрема - стан душевного та фізичного

виснаження: *У мене введено нової процедури судової переіначило і цілу процедуру життєвську так, що я не в силі ні о чім ідеальнішим красішим подумати, як о тій скучній «палестрі», абсорбуючій усі мої душевні сили* (Чайк., 114); *Сего року ті процеси повиборові забсорбували усю мою силу. Тепер знова абсорбує мене нова процедура* (Чайк., 109); *Особливо одна справа забсорбували усю мою силу і змучила мене на смерть* (Чайк., 29). Таким чином, маємо усі підстави для виділення цього значення в окреме переносне - «виснажувати».

Такі самі зміни відбулися й у семантичній структурі прикметника *деструктивний*. СУМ подає його термінологічне значення - «стосовний до деструкції», тобто такий, що стосується порушення або руйнування нормальної структури чогось, з контекстом із «Курсу загальної геології» (СУМ, т. II, с 255). У процесі засвоєння українською мовою латинського дієслова *destruo* - «руйную, ламаю» та його похідних прикметник *деструктивний* вживався для характеристики людей, що своїми діями все руйнують, ламають, тобто не здатних до конструктивних дій: *Я хочу зробити віче в Козові і вже писав єм в тій справі до тамошних людей, чи віче буде - не знаю, бо там сама кацапня між: інтелігенцією, а то люди такі деструктивні, що страх* (Чайк., 72).

Однією з ознак функціонування латинських елементів у мовленні українських освічених верств є поява нових значень у слів, що мають давню традицію функціонування. Епістолярні тексти представників української інтелігенції засвідчують вживання дієслова *конферувати* в обох варіантах літературної мови. У західноукраїнському варіанті літературної мови дієслово *конферувати* функціонувало зі значенням «домовлятися, вести переговори» (МСБ, 182). Запозичене через німецьку мову (нім. *konferieren* - «радитися, вести переговори»), воно фіксується ще у ділових документах, писаних староукраїнською мовою, зі значенням «зв'язуватися, зноситися» (див. «Словник застарілих та маловживаних слів» у збірці «Універсали Івана Мазепи 1687-1709», с 681), яке виводиться від латинського дієслова *conferre* - «збиратися разом; порівнювати; розмовляти, радитися; пропонувати» (ЕСУМ, 2, 559). У досліджуваних листах представників західноукраїнської інтелігенції це слово трапляється в О. Кобилянської та А. Чайковського: *Від листопада хоче пан професор з Вами лгеш[кати] і має вже одну дуже файну хату на Новім світі на оці, конферує вже з господарем* (Коб., 418-419); *Конферував з*

ріжними людьми в прокуратори' скарбу і в Консисторії, уложив основне справозданє для О. Ломницького до Консистора і стратив на то півтретя дня (Чайк., 133-134). СУМ цього дієслова не фіксує, ймовірно, через те, що воно не засвідчене східноукраїнськими авторами й загалом - через обмежене використання епістолярних джерел. Проте воно вжито один раз у листі Лесі Українки з іншим значенням - «брати участь у конференції», що можна вважати семантичним новотвором поетеси: *У Делле Граціє я була, та не застала її дома, вона саме конферувала тоді в Бреславі* (Л. Укр., т. 12, с 12, з листа до І. Франка). Ймовірно, це дієслово із відповідним значенням увійшло в українську мову зі староукраїнської доби, але в активному вжитку перебувало лише в західноукраїнському варіанті літературної мови. Поява в українській мові іменника **конференція** на межі ХІХ і ХХ ст. могла спричинити появу нового значення «брати участь у конференції» у давнього дієслова **конферувати**, оскільки обидві лексеми належать до того самого словотвірного гнізда і їхні значення співвідносні із семою «збиратися разом, пропонувати, домовлятися».

У листуванні представників української інтелігенції кінця ХІХ - початку ХХ ст. простежуємо активне використання лексичних елементів, що мають латинське походження. За своїми стилістичними ознаками ці мовні засоби становлять диференційну ознаку інтелігентського соціолекту кінця ХІХ - початку ХХ ст., адже у переважній більшості використовуються у традиційній для цих слів термінологічній сфері, пов'язаній, насамперед, із професійною діяльністю укра-

їнських освічених верств. Відчутна кількісна перевага цих елементів у мовленні західноукраїнської інтелігенції на початок ХХ ст. набуває тенденції до вирівнювання внаслідок попиту на суспільно-політичну термінологію, що виникла у той час на східноукраїнських землях. Водночас у галицько-буковинське інтелігентське мовлення дедалі активніше потрапляють східноукраїнські відповідники й вони поступово витісняють ті латинізми, що мали суто регіональний статус.

Зіставлення лексико-семантичних характеристик окремих латинізмів, уживаних у мовленні української інтелігенції на межі ХІХ-ХХ ст., з відповідними їх значеннями у «Словнику української мови» та інших лексикографічних виданнях свідчить про зміну термінологічної специфіки багатьох слів, яка відбулася в умовах радянської України. Розширення меж вжитку відбувається внаслідок переосмислення значень на основі семантичного компонента, закладеного у мові-джерелі. Цей процес є соціально зумовленим, оскільки передбачає знання лексичної системи мови, з якої слово було запозичене. Дослідження мовлення української освіченої верстви кінця ХІХ - початку ХХ ст. дозволяє відтворити усю лексико-семантичну структуру інтелігентського соціолекту, в якій латинізми становили одну зі специфічних груп лексики, пов'язаної з професійною діяльністю інтелігентів. Детермінологізація латинізмів, яку засвідчують епістолярні тексти кінця ХІХ - початку ХХ ст., відображає особливості їх уживання в українській літературній мові того часу, й зокрема - взаємодію східноукраїнської та західноукраїнської мовно-літературної практики.

1. Биржакова Е. Э., Войнова Л. А., Кутина Л. Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования.- Л.: Наука, 1972.-432 с.
2. Грабовський П. Твори в двох томах.- Т. 2. Переклади і переспіви, статті, нариси, листи.- К.: Дніпро, 1964.-452 с.

3. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст.- К.: Вища школа, 1985.- 152 с
4. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник. - К.: АртЕк, 2001. - 392 с

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- Донцов** - Д. І. Донцов. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К. Ю. Галушко.- К.: Темпора, 2002.-208 с
- Груш.** - Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака.- Київ-Нью-Йорк-Париж-Львів-Торонто, 1997.-399 с (Серія: Епістолярні джерела Грушевськознавства. Том 1).
- ЕСУМ**- Етимологічний словник української мови. У семи томах,-Т. 1 -К.: Наук, думка, 1982.-632 с; Т. 2- 1985.—572 с;
- Єфр.** - Єфремов С О. Щоденники, 1923-1929,-К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997.- 848 с (Серія «Мемуари»). Коб. - Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах,- Т. 5,- К., 1963,- 768 с
- Л. Укр.** - *Українка* Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах.- Т. 10: Листи (1876 - 1897).- К.: Наук, думка, 1978.—544 с; Т. 11: Листи (1898-1902) -К.: Наук, думка, 1978.-480 с; Т 12: Листи (1903 - 1913).-К.: Наук, думка, 1979.-696 с.
- Лепкий** - «Журавлі повертаються...» 3 епістолярної спадщини Б. Лепкого.- Львів, 2001.

- ЛУСл. -Кобилянський Ю. Латинсько-український словар для середніх шкіл.- Відень, 1912.- 654 с
- МСБ - Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX - на початку XX ст.- Частина 1 : Матеріали до словника.-Чернівці: Рута, 2000.-408 с
- Переписка - Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895) / Зладив М. Павлик. Т. II (1876-1878).-Чернівці, 1910.-318 с; Т. IV (1882-1885).- Чернівці: Руська Рада, 1910.-440 с
- Сл. Д. -Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів,- К., 1906.- 128 с
- СлУМ - Словник української мови XVI - першої половини XVII ст.- Вип. 1-11.- Львів, 1994-2004.
- СУМ - Словник української мови. В 11-ти томах.-К., 1970-1980.
- УМ-Універсали Івана Мазепи (1687-1709).- Київ-Львів, 2002.- 757 с
- Чайк. - Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. /Упорядкування Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін.- Львів, 2002.- Т. 2,- 468 с
- Чикал., Щоденник, 1 - Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). У 2-х т.- К.: Темпора, 2004.- Т. 1.-428 с.

I. Cherkez

FOREIGN WORDS OF LATIN GENESIS IN THE UKRAINIAN EPISTOLARY TEXTS BETWEEN THE END OF THE 19TH AND THE EARLY 20TH CENTURY (IN RELATION TO THE INVESTIGATION OF INTELLIGENTSIA DIALECT)

This article contemplates features of use of Latin words as parts of intelligentsia dialect in the late 19th - early 20th century. The analysis of Ukrainian intelligence epistolary texts shows changes in lexical and semantic structure of words. These changes provoked the loss of nomenclative particularity. The loss of nomenclative meaning mirrors the peculiarities of their use in the Ukrainian standard; moreover, it shows the interaction of West- and East-Ukrainian language praxis.